

13. שמונת ימי החג – בין חנוכה לסוכות

קשר ישיר ומפורש (וידוע היטב!) בין חנוכה לסוכות עולה במקור בן תקופת החשמונאים – ספר מקבים ב. באיגרת שנשלחה לגולת מצרים עלידי יהודי ירושלים, ועניינה קביעת חג החנוכה, מסופר: "ואנחנו התחננו לה' ונשמענו, והקרבתנו קרבנות וסולת והדלקנו את הנרות וערכנו את ככרות הלחם. ועתה כתבנו אליכם כדי שתחגגו את ימי חג הסוכות של חודש כסלו של שנת 148" (מקבים ב א, ט; מהדורת דניאל שורץ, עמ' 77); ובהמשך:

ובשמחה הם חגגו שמונה ימים באורח של (חג) הסוכות, בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות. לכן בהחזיקם מטות וענפים רעננים וגם (כפות) תמרים, הם העלו מזמורים למי שהצליח את דרכם לטיהור מקומו. והם קבעו בצו משותף והחלטה לכל עם היהודים, לחגוג את הימים האלה שנה בשנה (מקבים ב ב, וח; מהדורת דניאל שורץ, עמ' 208).

הנה כי כן, באופן שמזכיר במקצת את התקבעות פורים, נכתבו דברים בעניין הצורך לקבוע את החג מעבר למעגל המצומצם באופן יחסי של מי שחווה את סיפור הישועה. אולם, בשונה מפורים שנעדר איזשהו תקדים מקראי, כאן מושען החג על ההשוואה המפורשת לסוכות; כביכול, משתקפת בו בבואה כלשהי של החג (דניאל שורץ הבין זאת כ"פירוש קדום לחג החנוכה ולמשכו" [עמ' 77]). ובמקרה הנדון, זיכרון סוכות היה חזק במיוחד, בגין חוויית האירועים העוצמתיים של טיהור המקדש, חוויה טרייה שהולמת עדיין בלבבות – בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות'.

כיוון חשוב בפרשנות הקשר שבין חנוכה לסוכות, אליבא דספר מקבים ב, עולה בהכנסת פרמטר נוסף ל'משוואת' ההשוואה בין שני המועדים. המספר 'שמונה' מזכיר את 'ימי המילואים' – ימי החניכה של המקום הקדוש. סיכם את ההשוואה הזו א' רגב:

חנוכת המקדש בטקס שנמשך שמונה ימים הייתה מעשה נועז, אך כדי להצדיק אותה ולהנחיל את זכרה לדורות היה על המקבים ותומכיהם להיתלות בטקסים דומים שערכו גדולי ישראל, ובמיוחד שלמה ונחמיה. טקסים שגם הם לא נערכו בניסן, אלא בסוכות, סמוך לחודש כסלו. כך ניתן לפרש

ולהבין את כינויו של 'חנוכה' כ'סוכות', וכן את הדגשת ימי המילואים והמסורות על האש הקדושה במקדש...¹

רצונו לומר, הבסיס לחנוכת הבית באירועי חנוכה, הוא טקסים מסוג זה שיש להם הד במקרא, בבית ראשון ושני. סוכות – דווקא סוכות! – הוא הבסיס בלוח השנה לטקסים שכאלו. למותר לציין, אירועי חנוכה התרחשו בכסלו, אך תפיסתם כמקבילה ל'מילואים' מזיקה אחיזה בסוכות דווקא, ומכאן נגזרת הראייה של חנוכה כהשתקפות של סוכות.

על רקע הנאמר כאן – כאמור בעיקרם הדברים ידועים – אני מבקש להוסיף הערה על גישת חז"ל לנושא. חז"ל לא עסקו במישרין בשאלת הקשר שבין חנוכה לסוכות, ואף לא בין חנוכה למילואים. הקישור של חנוכה לסוכות בתוקף המספר 'שמונה' המשותף לשניהם, נעשה לכל היותר ברימוז עדין. למותר לציין, אם חז"ל נרתמים להשוואה, השוואה המבוססת על תפיסת 'שמונה' כאופייני לסוכות היא חלקית ויש בה בעייתיות, משום שה'שמיני' של סוכות נזכר אומנם בפסוק כ'שמיני' ('וביום השמיני עצרת תהיה לכם...') [במדבר כט, לה], אך בפי חז"ל איננו משויך באופן מלא לחג, כפי שעולה מקביעה דוגמת: "דאמרינן שמיני רגל בפני עצמו הוא לענין פז"ר קש"ב...". (בבלי, ראש השנה ד ע"ב). מכל מקום, רמזים עדינים אפשר ויש.

אחד מהם קשור לעמדת בית שמאי בשאלת סדר הדלקת הנרות; זו כרוכה כיזוע במחלוקת בית שמאי ובית הלל:

...בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך, ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך. אמר עולא: פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא, חד אמר: טעמא דבית שמאי – כנגד ימים הנכנסין, וטעמא דבית הלל – כנגד ימים היוצאין. וחד אמר: טעמא דבית שמאי כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל – דמעלין בקודש ואין מורדין (בבלי, שבת כא ע"ב).

ההשוואה ל'פרי החג' מוסברת כמקבילה מתמטית; גם הם "מתמעטין והולכין" (רש"י). אכן, המספרים הבסיסיים אינם דומים, בסוכות, מתחילים בשלושה עשר פרים ביום הראשון ובכל יום הפחיתו אחד, וכל זאת כדי להגיע למספר הטיפולוגי שבעים; בחנוכה אין משמעות למספר הכולל. ההשוואה היא לכאורה טכנית מאוד. מכל מקום, העיקרון הדומה של ההפחתה השיטתית משותף – לפי בית שמאי – לשני החגים. ואם יטען בית הלל ל'מעלין בקודש ולא מורידים', יבוא

1. א' רגב, חנוכה, 'סוכות וימי המילואים בספר מקבים ב', בית מקרא, קסו, (תשס"א), עמ' 243.

סוכות ויוכית, כאן התורה עצמה יוצרת מנגנון של 'מתמעטים והולכים'. ההלכה נפסקה כבית הלל, ומבחינה פסיכולוגית פשוטה עמדתם מובנת, יש מקום להגדיל ולהאדיר את הנס.

ובאמת, ההיגיון הפסיכולוגי של סיפור פך השמן מתבסס על ביטוי מתמטי של $1+7$. ה'7 נוספים ל'1 כדי לקבל שמונה ימים. דוק, אין לי עניין להיכנס כאן למהותו של נס; לשאול מה בדיוק קרה בכמות הראשונית, ואיך היא התחלקה; על כך נאמר ונדרש רבות. חשוב לי להדגיש את יסוד הפליאה, וזו הולכת ומתעצמת מיום ליום; פליאה זו כרוכה בשאלה 'מתי כל זה ייעצר?' הן 'לאו בכל יום ויום אתרחיש ניסא'.² תשובה חלקית, רמז דק לפתרון, לשאלה זו יכולה הייתה להינתן באותם ימי פלא של 'אתרחיש ניסא' בהתבוננות בסוכות. צריך איכשהו להגיע למספר שמונה, כך זה בסוכות. אנו מבקשים השוואה פשוטה, לענייננו אין צורך ספציפי להפליג בהטענת משמעות מיסטית למספרים; לא הנומרולוגיה עומדת כאן על הפרק.³ מה שחשוב לטעון דן הוא הפרשנות לעמדת בית שמאי, האומרת שמצווה הכרוכה בהפחתה במספר פרטיה קיימת בחנוכה, והיא שואבת השראה מסוכות. בלי שום קשר למשמעות של המספרים הספציפיים הנזכרים כאן, למצוות נודעת משמעות סמלית. 'מעלין בקודש?! בוזא! באידיאה! אבל בתנאי שבמציאות יש הפחתה, שהנס שהוא הבסיס לחוויית הקודש דווקא מצטמצם; ואם לא במציאות, שאותה מי יידע, לפחות במצווה המייצגת את הנס יש הצטמצמות, חזרה הדרגתית לשגרה. לשון אחר, הנס שחוזר למציאות הופך לזיכרון.

פרשנות מעניינת בסוגיית החזרה אל הטבע מובעת בספרות הגאונים. מאמר המופיע ב'תשובות הגאונים', מטעים כי 'שמונה ימים' הוא משך הזמן בדרך מתקוע לירושלים, זמן שהיה נחוץ כדי להשיג שמן חדש טבעי ממקומו האידיאלי בגליל.⁴ יכול להיות שהבסיס לסוג דיון שכזה הוא שבדברי חז"ל חנוכה נזכר בקשר לשמן שמויצר לעת הזו;⁵ מועד הקשור לשמן ואולי 'חג שמן' – חג אסיף לשמן, המקביל לסוכות חג האסיף לדגן וליין. אם סוכות עשוי לשמש חג אסיף לשני שלישי מהשלישייה החקלאית הארץ-ישראלית – 'הדגן, התירוש והיצהר', אם בו ניתן על-פי לוח השנה החקלאי שלנו להביא רק את הדגן והתירוש, בא חנוכה, על בסיס אותו לוח חקלאי להשלים את האסיף. אינני יודע אם חגו חג שמן שכזה בפועל, אבל יש לשער שחקלאי יהודי קדמון המתקיים על משק אוטרקי המבוסס על דגנים, גפן וזית, ראה בחנוכה מועד משלים לסוכות. אולי לדידו ה'פרוטו-חנוכה' הזה לא היה חג ממשי, אולי, כבול לסד של 'לא תוסיפו ולא תגרעו',

2. בעקבות המעשה ברבה ורבי זירא (בבלי, מגילה ז ע"ב), ושם לא בכל שעתא ושעתא וכו'.

3. מאיר בר אילן, 'חזרה לימי הביניים: המספרים הסודיים של התנ"ך' **בית מקרא**, נח (תשע"ג), עמ' 153-166; מאיר בר אילן, **נומרולוגיה מקראית**, רחובות תשס"ה.

4. תשובות הגאונים, לוק, ירושלים תשכ"ז, סימן קד.

5. ישראל רוזנסון, **מדרש חודש וטבעו – על מעגל השנה במקורות ישראל**, אלקנה תשס"א, עמ' 92-97.

לא התייחס לחנוכה, אולי כמונותאיסט מושבע, חשש מחג שכולו טבע, אבל קשה להחמיץ את עצם השלמת האסיף בחנוכה; ועל כך, שמחה יש! לפי האגדה על הבאת השמן מתקוע לא כך היה – ולו באופן סימבולי – בחנוכה הראשון, אז המחסור בשמן נבע מטימוא המקדש, נצרכה השלמה של שמונה ימים כדי להביאו. ההשלמה לחנוכה הראשון נמשכה שמונה ימים, שמונה ימים שהובילו שמן למקדש ובכך יצרו מחג טבע – פוטנציאלי או ממשי – חג היסטורי.

שאלת היחס לזיכרון לעומת היחס לטבע חורגת מדיון זה. מה שמצטייר על כל פנים הוא כי אם צוין אי פעם חנוכה, במתכוון או שלא במתכוון, במשים או שלא במשים, כחג טבע, הוטען במשמעות היסטורית. לוח השנה היהודי איננו מוחק את הטבע! איך אפשר? הטבע בארץ ישראל נוכח ולא נפקד, הוא משפיע על הכלכלה ועל התודעה; אולם, באותה תודעה יהודית, הוא איננו בלעדי, הוא המצע לחג ההיסטורי.

סוף דבר, יש יסוד חזק לסברה כי חנוכה נגזר מה'מילואים', ובשל כך הוא מתקשר במישרין לסוכות. אפשר כפי שנטען שזהו פרי של החלטה חשמונאית מודעת.⁶ יחד עם זאת, עשויות להיות לקישור זה תוצאות נוספות; תוצאות! אולי הן לא בגדר סיבות ראשוניות לחנוכה, הן מי יודע מה בדיוק קרה ומה בדיוק השפיע באותם ימים רחוקים, אבל אנו יודעים מה נזכר. בתחילה זיכרון בטווח קצר 'בזכרם שלפני זמן קצר הם עשו את חג הסוכות כשהם רועים במערות כדרך החיות'; אחר כך זיכרון המילואים ומופעיו במקרא; ועל שני זיכרונות אלו הקשורים בסוכות – עוד ועוד.

זיכרון קשור לתודה, להלל; 'הם העלו מזמורים למי שהצליח את דרכם לטיהור מקומו' אומר ספר מקבים ב. ובעצם גם חז"ל היו ערים לכך: "דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: שמונה עשר יום בשנה יחיד גומר בהן את הלל, ואלו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום טוב ראשון של פסח, ויום טוב ראשון של עצרת. ובגולה..." (בבלי, תענית כח ע"ב, ובמקבילות). מסתבר כי בענייני ה'הלל' שמונת ימי החג ושמונת ימי חנוכה מהווים קבוצה הלכתית אחת; קבוצה של זיכרון.

6. על זיקתו האפשרית לאור: בנימין הלוי, 'חנוך איש השמים', **והדברים עתיקים**, תל אביב 1985, עמ' 13-31.

7. לעיל הערה 1, עמ' 227-243.